

ALI SMO UPRAVIČENI NA TEMELJU PREDZGODOVINSKIH STATUET RASNO IN ETNIČNO OPREDELJEVATI PREBIVAL- STVO NEOLITIČNEGA ČASA

JOSIP KOROŠEC

Zelo velik pomen imajo včasih v predzgodovini posamezne predstave pa tudi le detajli na keramiki, t. j. na posodah in na raznih plastičnih izdelkih, na prvem mestu na statuetah, za tolmačenje oblačila, nakita, verovanja, kultov, duševnega življenja itd. Ker se v tem času ne moremo opirati na pisane vire, je nujno potrebno, da se posamezni momenti tolmačijo na osnovi gradiva, ki ga imamo. Medtem ko za ekonomiko v glavnem zadostujejo že najdba orodja, ostanki živalskih kosti, ostanki hrane in raznih plodov, smo glede tolmačenja mnogih drugih momentov vezani na bolj skromno gradivo. Zato ni čudno, da so človeške statuete služile mnogim, da so z njimi tolmačili tudi rasna in etnična vprašanja tistih, ki so te statuete izdelovali. Ker so pa takšne statuete zvečine zelo grobe in sumarne, ali pa vsaj stilizirane, je na njih osnovi dokaj težko karkoli sklepati. Seveda pa imamo tudi posamezne statuete, ki so nekoliko bolj naturalistične. Te so pa tudi služile kot dokaz pri reševanju rasnih problemov, na drugi strani so pa služile tudi pri vprašanjih, ki so se dotikala vsebine predstave.

Za tolmačenje vsebine predstav pri statuetah imamo več hipotez, od katerih bom omenil samo nekatere, ne glede na to, ali jih je mogoče sprejeti ali ne. Tako imamo n. pr. figure, ki so okrašene s posameznimi včasih bogatejšimi včasih skromnejšimi vrezanimi ornamenti, kakor imamo tudi figure, ki nimajo nikakršnih vrezov na sebi. Medtem ko ima večina statuete z vrezi za oblečene, t. j. te vreze za predstavo obleke, imajo tiste, ki nimajo vrezov, za gole. Videz je tak v resnici. Toda vprašati se moremo, ali ornamenti na statuetah res v večini primerov predstavljajo obleko in ali so neornamentirane figure v resnici zamišljene kot gole. Mislim, da je to vprašanje ne samo težko, temveč tudi nerešljivo. Toda v tem pogledu bomo veliko bliže resnični nekdanji zamisli, ako v neolitični plastiki ne gledamo čiste umetniške izdelke, kakor se to danes po navadi dela. Na ta način nam je omogočeno tudi lažje tolmačenje raznih predstav na statuetah. V resnici ne moremo nekaterim statuetam odrekati vsaj nekih umetniških tendenc, vendar

so taki primeri zelo maloštevilni in so omejeni ne samo časovno, temveč tudi teritorialno. Ogromno število sumarnih in popolnoma stiliziranih človeških statuet, ki nimajo skoraj nič človeškega na sebi in le kak detajl, ki nam kaže, kakšna je sploh mišljena figura, nas navdaja na misel, da pri statuetah ni prihajala v poštev forma, temveč le vsebina, ki naj bi jo te statuete imele. Glede na danes znano plastiko vidimo, da je le pri posameznih statuetah prišla vsaj delno v poštev tudi forma. Toda ta je bila odvisna od samega izdelovalca, mogoče pa tudi od neke zahteve v posameznih časih, recimo neke vrste mode. To pa moramo predpostaviti samo za tiste primere, kjer imamo v istem času večje število na isti ali vsaj soroden način delanih statuet s sorodnimi oznakami na vseh takih primerih. Kljub manjšemu številu bolje izdelanih statuet imamo pa vedno istočasno tudi v večji množini popolnoma sumarne primere.¹ Glede na to je zato kaj malo verjetno, da bi že vsak vrez na statueti predstavljal obleko. Toda ako tudi vse ustrezne oznake tolmačimo kot predstavo obleke, sta tu možni vendar dve popolnoma različni gledišči. Tako se danes na temelju ornamentike na statuetah skuša rekonstruirati obleka, ki naj bi jo nekdanji prebivalci nosili v naravi. To je pa v večini primerov napačno. Ako že gledamo v vsakem vrezu obleko, se moramo pač omejiti na to, da je s tem bila mišljena le obleka na statueti, t. j. da ta ni bila zamišljena kot gola. Le redki primeri bi nam mogli res dati neko medlo sliko o obleki v naravi. Tiste statuete, ki pa nimajo nakazane obleke in ki so videti gole, ne pomenijo še, da so jih tudi nekdanj imeli za take. Kot primer vzemimo samo tiste statuete, ki imajo nakazano le pasico, sicer pa nimajo nikakršnih drugih znakov.² Po videzu so takšne statuete gole in bi le zaradi predstavljene pasice morale imeti neki poseben pomen. To je v začetku zapeljalo tudi Vasića, da jih je tolmačil kot »ushabti-statuetes«, ki naj bi imele neko posebno funkcijo v grobnem inventarju zaradi njegove domneve o zvezah med statuetami s predstavljenjo pasico v Vinči in egipčanskimi golimi plesalkami iz časa novega cesarstva.³ Vasić sicer istočasno dopušča tudi možnost, da bi se takšne statuete tolmačile kot božanstva, vendar jih pa v tem primeru povezuje z Afrodito, s sirijsko Afrodito itd.⁴ Nesporno je, da moramo tudi te statuete tolmačiti na podoben način kakor druge, ne glede na predstavo pasice, seveda pa v okviru evropske neolitične, ne pa v okviru

¹ Glej zadevno plastične izdelke iz Vinče po plasteh, kjer se ta moment izredno jasno kaže. — Vasić, Preistoriska Vinča III.

² Vasić, Vinča I, sl. 95, 94. — Vasić, Vinča III, sl. 12, 13, 21, 26, 72, itd. — Nekateri tu označeni primeri so mogli imeti tudi še druge oznake, kar pa zaradi fragmentiranosti statuet ni mogoče ugotoviti.

³ Vasić, Vinča I, sl. 46.

⁴ Vasić, Vinča I, 49. — Kasneje tolmači Vasić take figure kot oblečene v hiton iz tanke prosojne materije. To je storil tedaj, ko je datacijo Vinče znižal in jo postavil v klasično grško dobo. — Vinča III, 19, sl. 131.

klasične grške plastike. Toda ravno detajl pasice nam kaže, da bi bilo težko tolmačiti take statuete kot gole samo s predstavljeno pasico, ravno tako kot ostale, ki nimajo sploh nobene ustrezne predstave. Že plastično izdelane dojke, ki so izredno često predstavljene tudi na statuetah, pri katerih bi mogli sklepati celo o predstavi obleke, kažejo, da je takšna obleka, kakor tudi ostali ornamenti, ki so na statuetah, le drugovrstnega pomena. Pri tolmačenju teh problemov ostajata pač dve možnosti. Ali so statuete zamišljene kot božanstva in predstavljane gole z neko posebno tendenco, a so neke od njih tudi ornamentirali, pri posameznih kulturnih skupinah šele z nadaljnjim razvojem,⁵ vendar le bolj z ornamentalnega gledišča, a ne zaradi predstave obleke, katera se seveda sčasoma na posameznih primerih tudi lahko pojavi. Druga možnost bi bila, da se statuete smatrajo kot božanstva in so predstavljena gola brez kakršnegakoli globljega pomena, ker je bila vsebina statuete kot simbola ali amuleta glavna. Tudi v tem primeru je ornamentiranje statuet drugovrstnega pomena.

Posebno poglavje, ki so ga predvsem načeli etnologi in antropologi, v manjši meri pa tudi predzgodovinarji, zavzema pa etnično in rasno opredeljevanje neolitičnih prebivalcev na temelju predzgodovinskih statuet in na temelju raznih predstav na takšnih statuetah. Dokaj često se namreč pojavljajo tendence, da posamezne statuete, posebno glave ali pa le kakšen detajl na glavah ali telesu, želijo raztolmačiti kot nekako rasno značilnost, ki naj bi bila last nosilcev te ali one kulturne skupine. Razumljivi so taki poskusi, ker imamo o rasni pripadnosti neolitskega prebivalstva danes le še medle pojme, v kolikor jih sploh imamo, medtem ko o etnični pripadnosti sploh nimamo nikakršnih predstav. Vendar je tu predzgodovina, poznavajoč gradivo, zelo skeptična. Vprašanje etničnega opredeljevanja v neolitiku bo nujno potrebno pustiti vendar že glede na družbeno strukturo tedanjega časa. Šele kasneje v železni dobi bo mogoče danes ali jutri doseči nekoliko bolj pozitivne rezultate. V neolitiku Evrope bo pa po vsej priliki potrebno tudi dalje prebivalstvo opredeljevati le na kulturne skupine, katerih pa z imenom ne bo mogoče nikdar imenovati. Nekoliko drugače je z rasnim opredeljevanjem v širšem pomenu besede. Toda tega vprašanja danes ne more reševati predzgodovina na temelju kulturnega gradiva, temveč ga bo najprej morala reševati antropologija na osnovi osteološkega gradiva. Ni izključeno, da bo tudi predzgodovina kasneje prinesla svoj delež, ko bodo antropološke ugotovitve nudile vsaj okvirne možnosti, katerih pa danes še nimamo. Kakor sem pa že omenil, so vendar poskusi rasnega opredeljevanja že bili. Nimam namena razpravljati o tem, ali so taki poskusi popolnoma negativni ali pa vsaj delno pozitivni. Dotaknil se bom le enega poskusa, namreč rasnega opredeljevanja na osnovi neolitičnih statuet. Poprej

⁵ N. pr. vinčanska kulturna skupina.

sem že omenil, da so statuete zvečine grobe in sumarne ali pa popolnoma stilizirane. Le tu in tam imamo kako kulturno skupino, ki nam nudi recimo kak naturalističen izdelek, ki pa še zdaleč ni realističen. Tako ima n. pr. vinčanska kulturna skupina med ogromnim številom danes znanih statuet komaj nekaj primerov, ki bi jih mogli šteti med naturalistične, čeprav so tudi ti stilizirani. Podobno je tudi z drugimi kulturnimi skupinami. Mogoče največ naturalističnih plastičnih izdelkov, ako izpustimo Malto in nekatere izvenevropske pokrajine, imamo danes v Butmiru. Zato so te statuete vedno tudi zanimale znanstvenike, ki so na temelju njih izvajali pač najrazličnejše sklepe. Bili so pa ti sklepi preveč dvomljivi, da bi mogli resno priti v poštev kot znanstvena dokumentacija. Od časa do časa se pa vedno skušajo take hipoteze oživiti in nanovo dokumentirati. Po navadi je to bilo vedno v tuji literaturi. V novejšem času se je pa tudi v naši literaturi pojavil poskus rasnega opredeljevanja na temelju neolitičnih butmirskih statuet, ki ga je ponovno načel Benac.⁶ Benac pa skuša rasno opredeljevati tudi prebivalstvo ostalih period na področju Bosne in Hercegovine, kjer upošteva kulturne skupine in povezavo kulturnega materiala. Vendar nas to vprašanje tu ne zanima toliko, kolikor samo vprašanje, v koliko smo upravičeni in v koliko je pač možno jemati posamezne plastične izdelke in posamezne detajle na takšnih plastičnih izdelkih kot temelj, po katerem bi mogli izdelovalce rasno opredeljevati, bodisi le po sami plastiki, bodisi tudi v zvezi z drugimi elementi.

Kot prva in najpomembnejša oznaka neolitične plastike ne samo Butmira, temveč sploh jugovzhodne Evrope, naj bi bila tako imenovana »steatopigijak«. Sodeč po strokovni literaturi so skoraj vse ženske statuete »steatopigne«. Tudi Benac govori sedaj o močnejše izraženi steatopigiji na butmirskih statuetah, ki jo pa veže z rasnimi odlikami butmirskih prebivalcev.⁷ Že večkrat je tudi v literaturi bila, sicer z vprašajem, izražena domneva glede na plastiko, da bi v Butmiru mogla biti negroidna rasa.⁸ Benac sedaj na temelju steatopigije na butmirski plastiki sklepa o negroidnem in armenoidnem rasnem tipu, ker tudi pri zadnjem včasih nastopa steatopigija. Toda ne glede na točnost etnološkega gradiva in na še danes obstoječo steatopigijo kot rasno značilnost posameznih negroidnih tipov, je najpomembnejše vprašanje, ali imamo v neolitični plastiki naših dežel, posebej pa še na butmirski plastiki, sploh zamišljeno in predstavljeno steatopigijo ali ne? Pod steatopigijo razumemo izredno, na poseben način povečane gluteje, zaradi tu zbirajoče se tolšče, ki so rasna značilnost nekaterih negroidnih tipov. Kako pa je zadevno z našimi neolitskimi statuetai? Velik del ima pred-

⁶ Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1953, 73 sl.

⁷ I. c., 80 sl.

⁸ Hoernes, Urgeschichte der Bildenden Kunst in Europa, 1925, 288 sl. — Glas Srpske kraljevske akademije LXXXVI, 1911, 253 sl. — Narodna starina I, 1922, 223 sl. itd.

stavljene gluteje, toda ne vse. Isti je primer tudi v Butmiru. Vendar tudi ta predstava glutejev ni nikdar potencirana, temveč popolnoma normalna. Majhne plastično modelirane, včasih tudi aplicirane vzbokline, ki so zaokrožene, včasih tudi trikotnega preseka, so včasih tudi z enostavnim vrezom ali pa vdolbino deljene na dva dela. Čudno je le, da se vsaka taka predstava danes tolmači kot oznaka steatopigije. To pa ni točno. Steatopigne bi pač mogli označevati tiste statuete, ki imajo gluteje čezmerno izražene, toda tudi v teh primerih bi bilo še dokaj veliko vprašanje, ali bi se taka predstava dala tolmačiti kot rasna posebnost prebivalcev. Tak primer imamo n. pr. v Vinči na manjšem številu statuet, ki pripadajo tako imenovanemu kiklaskem tipu in pa tipu, ki ima stične točke s körös-starčevačko kulturno skupino.⁹ Toda od vseh teh statuet prihaja v resnici v poštev le ena,¹⁰ kjer bi se mogoče moglo govoriti o steatopigiji, ako bi vedeli, da ta statueta v resnici ni mišljena kot sedeča. V nasprotnem primeru pa odpade tudi ta statueta. Iz vsega pač lahko sklepamo, da samo naznačeni gluteji nikdar ne predstavljajo steatopigije, temveč predstavljajo le detajl. Seveda pa s tem odpade tudi vsaka kombinacija za rasno opredeljevanje tako v Butmiru, kakor tudi drugod v Jugoslaviji. Kot na primer steatopigije kaže Benac na neko statueto v Butmiru, ki ima na zadnji kakor tudi na sprednji strani v višini sedišča plastično vzboklino.¹¹ Ta statueta pa tudi ne predstavlja nikakšne steatopigije, temveč spada v neko drugo skupino, ki jo je Hörnes tolmačil kot statuete s plastično predstavljenim spodnjim robom obleke.¹² Čeprav je ta hipoteza dokaj problematična, jo vendar sedaj ne gre spreminjati in tolmačiti vzboklino kot steatopigijo samo zaradi poskusa rasnega opredeljevanja. V najboljšem primeru bi bilo možno take primere pojasniti kot znak debelosti, v kolikor je bila pač želja, izraziti na statuetah tudi ta moment.

Proti steatopigiji kot rasni oznaki na neolitičnih statuah so se pa izjavili tudi že drugi. Že Vasić je n. pr. pokazal na to, da je steatopigija, ki se baje javlja na vinčanski plastiki, znanstvena zmota, ter da se na temelju takih predstav nikakor ne more sklepati o rasni pripadnosti.¹³ Müller je glede na steatopigne statuete na Kreti

⁹ Vasić, Vinča III, sl. 12, 36, 90, 100, 101, 126, 127.

¹⁰ Vasić, Vinča III, sl. 36. — Vasić, Vinča II, sl. 54.

¹¹ Glasnik Zemaljskog muzeja 1953, 80, sl. 10. — Glej Glasnik 1942, 92, T. IV, 5.

¹² Hoernes, Urgeschichte, 288 sl.

¹³ Vasić, Vinča I, 131. — Kasneje je Vasić spremenil svoje mnenje vsaj glede že poprej citirane statuete (Vinča III, sl. 36), ker jo je tolmačil kot ležečo. Vendar se ta statueta ne bo mogla uvrstiti med ležeče. Tu jo je označil kot steatopigno in jo povezal s figurami z Malte in rasno celo z Libijci. Pač pa jo tolmači kot import (Vinča II, 31 sl.). V novjšem času pa tudi Vasić označuje vse statuete, ki imajo predstavljene gluteje, kot steatopigne, ker jih želi povezati z jonsko kulturo (Vasić, Jonska kolonija Vinča, 165 sl.).

in z njimi v zvezi tudi glede na ostale steatopigne statuete izrazil mnenje, da čeprav imajo razne statuete, predvsem na Kreti, gluteje izdelane horizontalno tako močno, kakršne bi se našle le pri današnjih hotentotskih in grmičarskih ženah, ni nikakršne rasne sorodnosti med nekdanjimi prebivalci in današnjimi Hotentoti in Grmičarji. Zato Müller tudi ne uporablja izraza »steatopigija«, temveč tolkost.¹⁴ Gre pa pri teh statuetah v resnici za izredno potenciran zadnji del telesa, tako da bi pri njih v resnici celo mogli govoriti o steatopigiji, kar pa nikakor ni primer pri naših neolitičnih statuetah, vključno z butmirskimi statuetai. Kakor V. Müller se je proti rasnemu opredeljevanju statuet s potenciranimi gluteji izrazil tudi R. Battaglia. On deli vse take statuete na tri geografske skupine: mediteransko in balkansko z Malto, egipčansko in etiopsko ter berbersko. Naslanja se pa pri tem na izjave raznih modernih potopiscev, kakor tudi na Ksenofonta, ki govore o navadi umetnega načina debelitve. V zvezi s tem pa sklepa, da so tudi že nekdanj umetno hoté debelili žene, in da so pač take statuete v predzgodovini le znak take debelosti. Battaglia vidi v potencirani debelosti tudi tri glavne vzroke že glede na čas in na mesto, kjer se javlja. En vzrok je po njem seksualen, ki pa ustreza erotičnim in estetskim okusom; drugi naj bi bil socialen, kot izraz višjega in plemenitejšega izvora; tretji pa magičen, ki naj pospešuje plodnost žene in plodnost zemlje.¹⁵ Ako upoštevamo vse te momente, moramo pri butmirski plastiki odvreči ne samo misel o steatopigiji, temveč tudi o debelosti, ker jih niti za take ne moremo imeti.

Nekako po rasi je želel Hörnes opredeliti tudi tisto butmirsko figuro, ki ima na hrbtu dve vertikalni vrsti pravilnih ovalnih vzboklin, ki so videti kot brazgotine. Take brazgotine pa nahajamo le pri zamorcih.¹⁶ Vendar pa pušča Hörnes to vprašanje odprto. Proti takemu opredeljevanju te statuete se je izrazil tudi Vasić,¹⁷ ki je te brazgotine tolmačil kot kovinski nakit, kakršen je na nekaterih statuetah kovinske dobe v Podonavju in v Panonski ravnini.¹⁸ V novejšem času je zopet to statueto označil kot negroidni tip Benac, ravno zaradi plastično predstavljenih brazgotin na hrbtu.¹⁹ Na drugem mestu sem že pokazal, da ta statueta v Butmiru ni edina, ki bi imela take plastične vzbokline na hrbtu. Čeprav je vedno citirana

¹⁴ V. Müller, *Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien*, Augsburg 1929, 5. — Primerjaj tudi razpravo B. Škerlja, *Über Steatopygie und Pseudosteatopygie* (sep. odtis Ciba Zeitschrift), Basel 1937, 1574 sl.

¹⁵ I. c., 5. — *L'Anthropologie* XXXIX, 1929, 167 sl.

¹⁶ Fiala-Hoernes, *Die neolithische Station von Butmir II*, 3, T. III, 12 ab. — Hoernes, *Urgeschichte*, 1925, 288.

¹⁷ Vasić, *La »négresse« de Butmir* (Księga Pamiatkowa ku szczy Prof. Dr. Włodzimierza Demetrykiewicza, 118).

¹⁸ Kličevački idol, statueta iz Bapske, itd.

¹⁹ Glasnik Zemaljskog muzeja 1953, 76.

le ena, je vendar takih več.²⁰ Razlika med njimi je samo v tem, da so včasih zaradi sumarne predstave take vzbokline relativno zelo nizko, skoraj v višini pasu. Poleg tega so pa na eni statueti namesto vzboklin tudi vdolbine, a le ena vzboklina.²¹ Tudi na drugem mestu sem že omenil, da teh vzboklin in vdolbin na hrbtu statuet ni potrebno tolmačiti niti kot nakit niti kot lepotne brazgotine, temveč jih je mogoče tolmačiti tudi kot detajl, s katerim so naznačene mišice na hrbtu ali celo rebra.²² To pa toliko prej, ker imamo zelo često predstavljene tudi druge detajle, kakor so inguinalne linije ali pa dorsalno vdolbino. Zakaj se je pa doslej citirala vedno samo ena statueta, je vzrok verjetno le v tem, da je ta črno žgana, kar jo je glede na vzbokline in vreze okoli nog delalo nekako najbolj podobno zamorskemu tipu. Vrezi okoli nog so se n. pr. pri njej tudi tolmačili kot obroči na nogah, čeprav so čisto ornamentalnega značaja, saj jih nahajamo tudi na drugih neolitičnih statuetah, ki jih pa še nihče nikdar ni skušal rasno pripisovati negroidom.

Kot najbolj tehten argument za obstoj negroidov in armenoidov poleg evropeidov v plastičnem materialu v Butmiru pa naj bi bile glave nekaterih butmirskih statuet. Benac se zadevno opira na nekoliko glav, ki naj bi bile negroidne.²³ Karakteristično pri teh naj bi bilo izbočeno čelo, potlačen nos, oblika obrvi in oblika oči ter predstava las. Glave so res zanimive. Vendar pa o obliki nosu sploh ne moremo govoriti, ker je na obeh glavah nos odbit. Danes vidimo samo mesto, kjer je nos bil. Na eni statueti je poleg tega nos nekda bil tudi apliciran, zato je površina na licu, kjer je nekda bil, tudi precej široka. Seveda se na temelju tega ne dá še sklepati, da je bil nos potlačen, ker je ravno tako mogel biti koničen, ali pa v obliki, kakršnega imamo tudi na drugih glavah butmirskih statuet. Tudi drugi detajli, kakor so oči in obrvi, niso odločilni. Polkroglaste izbočene oči niso lastne samo tema dvema statueta, temveč v mnogih primerih tudi drugemu tipu, ki je označen kot armenoidni tip, ter nekaterim drugim glavam²⁴ in celo živalskim.²⁵ Tudi oblika obrvi ni lastna samo tema dvema glavama. Imamo jih tako na glavah, ki so označene kot armenoidni tip, kakor tudi drugod.²⁶ Med vsemi predstavami je navidezno še najbolj zanimiva predstava las in to na zadnjem delu glave, ki nekako vzbuja vtis zamorskih las. Lasje so namreč tu izdelani le z vbodi, medtem ko so na temenu že

²⁰ I. c., 1942, 99 sl., T. II, 5 a-c; T. I, 5 ab. — Radimsky-Hoernes, Butmir I, T. II, 5. — Nekatere pa doslej sploh niso objavljene.

²¹ Glasnik Zemaljskog muzeja 1942, 100.

²² I. c., 99.

²³ I. c., 1953, 46, sl. 2, 3. — Butmir II, T. II, 4, 5.

²⁴ Butmir I, T. II, 5; T. III, 1. — Butmir II, T. II, 1, 2, 12.

²⁵ Butmir II, T. V, 1.

²⁶ Butmir II, T. II, 3; T. III, 8. — Butmir I, T. II, 2; T. III, 1 in nekatere druge, ki doslej še niso objavljene. Sem se pa lahko uvrste tudi tiste, pri katerih so horizontalne obrvi plastične in katerih je ravno tako večje število.

vrezani. Seveda nas pa to še nikakor ne opravičuje, da bi lase, ki so napravljeni z vbodi, tolmačili, da imajo namen v resnici predstavljati kodraste lase, kakršne imajo zamorci.

Drugi tip glav naj bi bil armenoiden.²⁷ Karakteristika tega tipa naj bi pa bila močno naprej štrleči nos, nizko čelo, mehka brada, močni nadočesni loki ter močno nazaj upognjen zadnji del glave. Ne glede na razne detajle, ki se precej ujemajo z detajli na prejšnjem tipu, je ostale treba pač tolmačiti s splošnega vidika predzgodovinske plastike. Predstava nosu, kakršna je na tem tipu, kjer je hrbet nosu v isti liniji s čelom, nahajamo tudi na velikem številu neolitičnih statuet drugih lokalitet. Pač pa te nimajo drugih detajlov, izraženih na način, kakor na butmirskih statuetah. Ni pa po mojem mnenju pravilno, da se tak nos označi kot armenoidni v smislu rasnega opredeljevanja. Nazaj upognjen zadnji del glave najdemo tudi drugod, ki mogoče ni izražen na tak način kakor tu, toda kot razvojna ali pa kot lokalna značilnost. Podobno je tudi z močnejše izraženimi nadočesnimi loki.

Tudi tretji tip, ki naj bi predstavljal evropeidno raso, je zastopan sicer z izredno dobro in naturalistično glavo, ki pa sama na sebi še nikakor ni dokaz za možnost rasnega opredeljevanja, glede na ostale tipe.²⁸ V primeru take možnosti bi bilo seveda v Butmiru mogoče iti še dalje, in opredeliti glave v obliki horizontalnih ploščic, ki so tu dokaj česte, ali pa glave, ki imajo nekoliko vzdignjeno lice,²⁹ kot negroidni tip. Benac sicer domneva, da bi posamezni detajli, kot so potenciran nos, močni nadočesni loki in nizko čelo, kazali na armenoidni tip, oči pa mogoče na negroidni tip.³⁰ Toda ako bi upoštevali lego glave ali lica ter visok tanek vrat in bi jih povezali z etnološkim gradivom posameznih zamorskih plemen, pri katerih nosijo žene okoli vratu večje število obročev, da se jim vrat podaljša, potem bi se take glave morale pač komparirati z njimi. Seveda so pa take hipoteze tako za naše statuete, in na temelju teh tudi za prebivalstvo, ki jih je uporabljalo, nemogoče in zgrešene.

Vzroka, da se iščejo arheološki dokazi za rasno opredeljevanje ravno na butmirskih statuetah, sta dvojna. Prvi je v popolni nejasnosti, kdo je v neolitičnem času naseljeval Balkanski polotok in tudi Bosno. Drugi vzrok pa je v relativno dokaj naturalističnih predstavah butmirske plastike, ki je v tem primeru, v resnici, med vsemi ostalimi lokalitetami še najbolj izrazita. Vendar pa pod pojmom naturalističnih statuet jemljemo ta izraz glede na to, ker so te statuete še najpodobnejše neki predstavi človeka. Zdaleč pa to še niso realistične predstave.

²⁷ Glasnik Zemaljskog muzeja 1953, 76 sl. — Butmir II, T. II, 1, 3. — Butmir I, T. II, 2.

²⁸ Glasnik Zemaljskog muzeja 1953, 77. — Butmir I, T. II, 1.

²⁹ Glasnik Zemaljskog muzeja 1942, 95 sl. — Butmir II, T. II, 6, 10, 11, 12, 15, 17.

³⁰ Glasnik Zemaljskog muzeja, 1953, 80.

Domnev o rasni pripadnosti neolitičnega prebivalstva Balkanskega polotoka je precejšnje število. Vendar pa vsi sklepi zaradi pomanjkanja gradiva in materialnih dokazov slonijo le na več ali manj verjetnih možnostih. Ne mislim navajati, niti se spuščati v razna gledišča, ki zagovarjajo obstoj negroidov na Balkanu za časa neolitika, in drugih, ki zagovarjajo obstoj armenoidov. Zadevno danes ni še rešeno niti vprašanje ras v Severni Afriki nekaj tisočletij pred n.e. Tudi Benac, ki je prevzel hipoteze o obstoju negroidov, armenoidov in evropeidov v butmirski skupini že skoraj kot dejstvo, skuša sedaj na temelju butmirske plastike te hipoteze le podkrepiti. To navidezno dejstvo mu pa dalje služi za tolmačenje družbene ureditve tedanjega časa v Bosni, kjer išče komparacijo pri današnjih Grmičarjih itd.

Kakor je danes še nemogoče dokazati in tudi le dokazovati obstoj negroidov in armenoidov na Balkanu, prav tako je nemogoče dokazati njih odsotnost. Mislim, da bo zadevno to mogla storiti šele antropologija na temelju antropološkega gradiva, katerega pa danes še nimamo v večji količini. Benac prevzema po Childu tudi domnevo, da so Evrazijsci sežigali svoje mrličke,³¹ in to prenaša na butmirsko kulturno skupino, kjer doslej niso našli grobov. Dopusča sicer dve možnosti, da so namreč prebivalci svoje mrličke ali sežigali ali so jih pa izpostavljali. Benac je namreč prepričan, da jih niso pokopavali.³² Ako bi prebivalci Butmira svoje mrličke sežigali, potem se bodo morali odkriti tudi sledovi te navade. Današnja odsotnost grobov, katerih doslej tudi še nikdo ni sistematično iskal, a v vsej tej kulturni skupini so do danes raziskane samo tri naselbine in to le delno, ne pomeni še nikakor, da prebivalci svoje mrličke ne bi pokopavali. Zato je tudi ta arheološki dokaz o vplivu evroazijske komponente na butmirsko prebivalstvo ne samo nezadosten, temveč za sedaj pač popolnoma zgrešen. Najprej bi pač bilo potrebno odstotno dokazati popolno odsotnost grobov s skeletnimi mrlički v tej kulturni skupini, a drugič bi bilo tudi potrebno dokazati, da je to res vpliv evroazijske komponente. Hipoteze o obstoju negroidnih in armenoidnih tipov na področju Balkana ne morem ovreči. Čeprav pa ni nikakršnih, ne arheoloških, ne antropoloških, ne etnoloških dokazov, bi pa vendar opozoril na dokaj majhno verjetnost obstoja teh tipov v Butmiru in v butmirski kulturni skupini. Upoštevati moramo namreč čas, v katerem je trajala butmirska kulturna skupina. Njene nosilce nikakor ne moremo šteti med najstarejše neolitične prebivalce Balkanskega polotoka. Po današnjem stanju znanosti spada trajanje te kulturne skupine pod konec neolitika. Pred njo imamo pa v neposrednem sosedstvu, četudi za sedaj v Bosni še ne, körös-starčevačko kulturno skupino ter starejšo vinčansko skupino na vzhodu, na severu pa tiško. Tudi Hvar I. skupina bo sta-

³¹ Childe, *Prehistoric Migrations in Europe*.

³² Glasnik Zemaljskog muzeja, 1953, 80.

rejša od butmirske. Na ta način bi se morale rasne izvenevropske komponente občutiti v teh, česar pa doslej še nikdo ni omenil. Posebno bi prišlo to v poštev pri vinčanski kulturni skupini, ki je v moravsko in donavsko dolino po vsej priliki prišla čez Makedonijo. Danes, ko je v okolici Šibenika odkrita nova kulturna skupina z močnimi butmorskimi elementi, bo — kot kaže — tudi vprašanje izvora in stikov butmirske kulturne skupine potrebno postaviti na nov temelj. Ako bi se pa končno le izkazalo, da sta tako negroidna kakor tudi armenoidna rasa le zastopani v Butmiru, potem bo te treba tolmačiti le kot ostanek nekdanjega prebivalstva, ki se je tu zadržalo še iz prejšnjih časov. Toda istočasno se pa postavlja novo vprašanje, kje so tiste starejše kulture, katere bi morali v tem primeru prisoditi tem rasam in o katerih za sedaj ne vemo ničesar.

Na temelju kratkega pregleda vseh momentov, ki jih danes imamo, vidimo, da s pomočjo butmirske plastike ne moremo nikakor zagovarjati gledišče o obstoju negroidne in armenoidne rase na področju Bosne konec neolitika. Često pa imamo res na predzgodovinskih statuetah videz tega ali onega, kar nas zavaja včasih v napačna tolmačenja. Vzemimo samo lica v obliki mask, ki se javljajo v vinčanski kulturni skupini. Nekateri so to predstavo tolmačili v zvezi s predelavo cinabarita itd. Tako imajo tudi nekatere butmirske statuete v resnici videz zamorskih in evropeidnih glav, medtem ko neke tipične značilnosti armenoidnih glav nikjer ne vidim. Toda to je kljub vsemu samo videz. Butmirska plastika je, kar sem že omenil, dokaj naturalistična, ni pa realistična. Zakaj v tem oziru odstopa od plastike drugih neolitičnih kulturnih skupin in tudi po tehnični izdelavi, še ni ugotovljeno. Toda v Butmiru imamo tudi ostale keramične izdelke, ki so često izdelani z veliko večjo pazljivostjo in z veliko večjim trudom ter z bolj komplicirano ornamentiko, kakor v istočasnih drugih skupinah. Mogoče je ravno tu tudi vzrok za boljše izdelano plastiko. Na ta način pa tudi plastika kakor ostala keramika dobi le bolj teritorialno omejen pomen. Toda kljub temu je tudi tukajšnja plastika podvržena nekim splošnim pravilom, skoraj ustaljenim na Balkanu, kjer je glavna vsebina, ne pa forma. Vsebina je pa zopet vezana na predstavo božanstva v človeški obliki, ni pa vezana na človeka kot portretni objekt. Šele v momentu, ako bi te statuete imele vsaj tendenco portretiranja, bi jih mogli upoštevati tudi pri rasnem opredeljevanju prebivalstva, v kolikor bi seveda taki portreti bili kolikor toliko realistični. V resnici so pa vse glave, kakor tudi statuete, na katere se sklicujejo strokovnjaki, preveč stilizirane. Poleg tega so pa posamezne predstave lastne velikemu delu tudi drugih statueta celo na drugih lokalitetah, pač v raznih kombinacijah. Tako nikakor nismo upravičeni, da jih uporabljamo pri rasnem opredeljevanju ali da jih jemljemo za temelj sklepanja o rasah, ki naj bi bile zastopane v neki kulturni skupini.

ZUSAMMENFASSUNG

Ist man berechtigt, auf Grund der vorgeschichtlichen Statuetten die Bewohner der neolithischen Zeit rassenkundlich und ethnisch zu bestimmen?

Einzelne Darstellungen auf neolithischen Statuetten werden mit Vorliebe zu verschiedenen Deutungen angewandt. So zum Beispiel werden verschiedene Einschnitte auf den Statuetten oft ohne Rücksicht auf ihren Charakter, als Gewand, andere Statuetten ohne solche Darstellungen, aber als nackte Gestalten gedeutet. Es ist jedoch eine grosse Frage, ob die Statuetten mit Einschnitten wirklich als bekleidet, jene ohne solche Einschnitte aber als nackt zur Darstellung gebracht wurden. Man wird wohl der Wahrheit am nächsten sein, wenn man in diesen Statuetten keine Kunsterzeugnisse im heutigen Sinne annimmt, sondern wenn man sie nur als Erzeugnisse betrachtet, bei denen die Hauptsache der Inhalt und nicht die Form war. Auf diese Weise werden auch jene Statuetten erklärlich, die summarisch und übermässig stilisiert sind. Nur seltene Exemplare von Statuetten könnten die Annahme einer Gewanddarstellung berechtigen, wogegen die restlichen Beispiele mehr oder weniger vom ornamentalen Standpunkte aus verziert sind. Dies ist auch der Fall mit jenen Statuetten, wo zum Beispiel nur der Gürtel ohne jedwede andere Gewanddetails dargestellt ist.

Ein Kapitel für sich ist aber die ethnische und rassenkundliche Bestimmung der neolithischen Bewohner auf Grund von vorgeschichtlichen Statuetten und Einzelheiten auf den Statuetten. Oft lassen sich nämlich Tendenzen wahrnehmen, einzelne Statuetten, besonders ihre Köpfe oder Kopf- oder Körpereinzelheiten, als eine Art Rasseneigenheit zu deuten, die den Trägern dieser oder jener Kulturgruppe zu eigen wäre. Indem ethnische Probleme des Neolithikums nie gelöst werden können, verhält es sich etwas anders bezüglich der Rassenfrage im weiteren Sinne des Wortes. Damit im Zusammenhange wurde in neuerer Zeit das Problem der Butmir-Plastik wiederholt in Angriff genommen und ebenfalls der Versuch, auf Grund dortiger Statuetten die damaligen Einwohner rassenkundlich zu bestimmen.

Als eine von bedeutendsten Eigenheiten der neolithischen Plastik, nicht nur jener von Butmir, sondern auch solcher aus anderen Lokalitäten, sollte die sogenannte Steatopygie sein. Der Fachliteratur nach zu urteilen, sind fast alle Frauenstatuetten auch fettsteissig. Unter dem Begriff der Steatopygie kann jedoch nur eine Detaillierung ausserordentlich potenziert Glutäen, eine Rasseneigenheit einzelner negroider Typen, verstanden werden. Dies ist jedoch nicht der Fall bei der Mehrheit der neolithischen Plastik, besonders nicht bei uns, wo die Glutäen unansehnlich sind und nur die Gesässpartie bezeichnen. Aber gesetzt den Fall, dass die Glutäen ausserordentlich verstärkt wären, bleibt es jedoch fraglich, was auch von anderer Seite hervorgehoben wurde, ob man berechtigt ist, solche Beispiele mit den negroiden Stämmen in Zusammenhang zu bringen. Jedenfalls sind wir aber, was die Statuetten von Butmir angeht, nicht berechtigt, weder von Steatopygie noch von Fettleibigkeit zu reden.

Die Statuette von Butmir mit vertikalen plastischen Ausbuchtungen war schon oft ein Gegenstand der Auseinandersetzungen, werden durch diese Ausbuchtungen nicht etwa eine Art von Schönheitsnarben, wie solche

bei verschiedenen Negerstämmen üblich, dargestellt? Auch in der neueren Zeit wird das gleiche Problem wieder aufgestellt. Die immerfort zitierte Statuette ist nicht die einzige in Butmir. Der Unterschied besteht darin, dass einige von ihnen solche »Narben« fast in der Gürtelhöhe aufweisen und dass diese Narben hie und da auch als Ein- und nicht Ausbuchtungen erscheinen. Einige Forscher haben die Narbenhypothese bereits verworfen und versuchen, diese Narben mit einer Schmuckdarstellung in Zusammenhang zu bringen. Andernorts habe ich bereits die Vermutung zum Ausdruck gebracht, dass dies nur Rückenmuskeldarstellungen sein könnten.

Man erhob die zitierte Statuette zu solcher Gewichtigkeit hauptsächlich wegen ihrer schwarzen Farbe und ihrer horizontalen Einschnitte am Bein, wo durch diese Einschnitte Beinringe zur Darstellung gebracht sein sollten. Jedoch auch diese Hypothese hat einen zu zweifelhaften Wert, weil Beineinschnitte auch in anderen Kulturgruppen auf Statuetten gefunden werden, die keine Schönheitsnarben aufweisen.

Einer der wichtigsten Beweise für das Bestehen von Negroiden und Armenoiden neben den Europeiden in Butmir soll aber durch die Köpfe der einzelnen Statuetten erbracht werden. Von besonderen Einzelheiten kann man da überhaupt nicht reden, weil sie falsch gedeutet werden. Dies ist zum Beispiel der Fall mit der plattgedrückten Nase, die hier überhaupt nicht besteht. Bei den angeführten Beispielen ist die Nase überall abgeschlagen und es wurde nur die Gesichtsstelle in Betracht gezogen, wo einst die Nase sich befand. Kugelförmig gewölbte Augen sind nicht nur den von einzelnen Forschern zitierten Beispielen eigen, sondern werden auch bei anderen Statuetten von Butmir und sogar in der Tierplastik gefunden. Auch die Augenbrauenform ist nicht nur den Statuetten eigen, die einen negroiden Typus darstellen sollen, sondern auch dem armenoiden Typus, und auch sonst werden sie gefunden. Es ist ebenfalls fraglich, ob wir die Darstellung der Haare auf einer Statuette, die am Hinterkopf nur durch Einstiche, am Stirnteil aber bereits mit Einschnitten dargestellt sind, als Negerhaar deuten dürfen. Die Hauptcharakteristiken des armenoiden Typus sind in Wirklichkeit recht undeutlich und können ebenfalls nicht berücksichtigt werden. Es können sogar jene Köpfe, die als europeider Typus bezeichnet werden, zwecks Rassenbestimmung nicht in Betracht gezogen werden.

So kommt man zum einzig möglichen Endbescheid: man ist nicht berechtigt, auf Grund der Einzelheiten auf den Butmir-Statuetten die dortigen Einwohner rassenkundlich zu bestimmen.